

GRAFICA SATIRICĂ – FORMĂ, SINTAXĂ, MESAJ...

Lucia ADASCALIȚA

Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: *Procesul de abordare fundamentală și studiere aprofundată a graficii satirice ca gen al creației plastice prevede valorificarea numeroaselor situații și contexte de diferită natură care pot sta la baza imaginii din domeniu. În acest context se înscriu repere tematice atât de ordin socio-cultural, cât și mijloace și procedee artistice necesare coagulării unor imagini expresive plastic și valoroase semantic precum reprezentarea mișcărilor personajelor, dispozițiilor, emoțiilor ce pot fi legate de un obiect/subiect și realizarea acestora într-o formă plastic accesibilă publicului larg. În articol sunt examinate și evidențiate: figurile de stil/procedeele de prezentare grafică, tipurile de mesaje transmise de către imaginea satirică și funcțiile socio-culturale specifice acesteia.*

Cuvinte-cheie: *grafică satirică, mesaj, funcții socio-culturale, figuri de stil.*

Ocupând un loc aparte printre genurile artelor vizuale, grafica satirică este înzestrată cu mesaje contextuale pluriforme grație percepției personale și a meditațiilor artistului asupra fenomenelor lumii înconjurătoare inclusiv și prin asigurarea eficientă a unui posibil dialog imaginar și dinamic al acestuia cu societatea.

Grafica satirică are la origine caricatura, definită de Bergson „arta ce exagerează”, or caricatura implică, după afirmațiile aceluiași autor, o „descriere comică sau satirică de accentuare a anumitor trăsături, caracteristici” [5]. În acest context, considerăm necesar de a defini următoarele repere conceptuale: caricatură, satiră, umor.

Termenul „caricatură” are la origine cuvântul latin „caricare” – a încărca, apărând inițial în Italia în secolul al XII-lea [5, 14].

În raport cu semnificațiile ce le poartă, caricatura are la bază următoarele:

1. *Semnificația etimologică* (limba latină, limba italiană). Caricatura reprezintă „încărcările, exagerările, distorsiunile grafice” ce reprezintă artistic pe cineva [10].
2. *Semnificația generală*. Caricatura desemnează „reprezentarea, mai ales cu mijloacele graficii, a unei persoane sau a unei situații prin exagerarea unor trăsături, îndeosebi negative, cu o intenție satirică sau umoristică” [11].
3. *Semnificația particulară*. Caricatura „este expresia intelectului autorului” și „anume o formă civilizată de protest” [2, 3].
4. *Semnificația la nivel de societate*. Caricatura este un desen ce provoacă zâmbet.

Unii autori menționează „câteva specii distincte ale caricaturii: caricatura de satiră, de gag – efect comic (cu text sau fără), caricatura portretistică, caricatura de metaforă sau simbol (prin excelența fără cuvinte), banda desenată sau comicsul, rareori colajul. Pe lângă aceste forme mai întâlnim caricatura de „șevalet”, cu o lucrătură (*mod de realizare plastic*, n.a.) mai laborioasă destinată sălilor de expoziție sau saloanelor de umor. O specie aparte a desenului satiric îl reprezintă desenul animat” [10].

Termenul „satira” provine de la „cuvântul latin „satura” care semnifică amestec” [14]. În esență, după părerea noastră, imaginea satirică este reprezentarea artistică a unui amestec dintre fațeta serioasă și cea umoristică a înfățișării oamenilor, obiectelor, fenomenelor, societății și deci la general a vieții.

Abordată ca semnificație definitorie *satira* reprezintă „redarea nemiloasă, acută și biciuitoare prin umor ce are drept scop demascarea aspectelor negative ale realității” [14].

Adesea termenul *umor* se definește drept „categorie estetică aparținând sferei comicului a cărei esență constă în sublinierea incompatibilității și absurdității laturilor unor situații considerate firești; înclinare spre glume și ironii, ascunse sub aparența de seriozitate” [12]. Umorele, scria consacratul grafician Boris Efimov, „este tot o apreciere critică, dar mai atenuată, prietenește mai veselă și nelipsită de compasiune” [15].

Umorele este codificat în lucrările grafice satirice prin două modalități principale ce presupun acțiuni „de a apela, mai frecvent, la reprezentarea comică a personajelor, creându-se în asemenea mod un efect ce accentuează statutul social impozant al personajelor reprezentate” și de codificare a umorului prin „recurgere la abateri de la semnul grafic inițial”, abateri prezentate sub formă de „joc de caracteristici/trăsături compatibile cu un joc de cuvinte” [8].

Condiția pentru realizarea unei imagini grafice satirice veritabile este ca artistul caricaturist să „distingă și să evidențieze ceea ce nu este atât de evident și vizual pentru ochiul „neînarmat” (*neversat*, n.a.) al privitorului/cititorului, menționa scriitorul A. Gorki” [15], utilizând anume în acest sens, în lucrările sale, mesaje codificate prin intermediul satirei și a umorului.

Grafica satirică, în esență, este un gen plastic de comunicare vizuală ce exprimă și transmite un mesaj clar oamenilor cărora artistul caricaturist li se adresează prin intermediul unor elemente plastice expresive și procedee artistice precum: linia, forma, culoarea, compoziția, proporția, ritmul. În acest context, este lesne de memorat că „comunicarea artistului cu publicul său prin intermediul operei se structurează într-un limbaj specific ce presupune codificarea într-un anumit fel a semnificatului, în structura și forma căruia semnificatul trebuie să se facă accesibil” [4].

Miza codificării limbajului unei lucrări grafice satirice o constituie capacitatea de „a critica, a ataca și devaloriza ludic valorile socio-politice, economice și artistice” [5]. O importanță vădită constituind și „spiritul analitic”, adică caricatura trebuie „să fie cât mai laconică, sugestivă și foarte clar exprimată” menționa într-un interviu plasticianul Alex Dimitrov, membru al Asociației caricaturiştilor din Moldova [2].

Limbajul sugestiv al unei lucrări grafice satirice contribuie la depășirea obstacolelor temporale și spațiale existente dintre subiectul operei, inclusiv a personajelor – părți componente ale acestuia și privitor. Preocupările și opțiunile artistului caricaturist la momentul creării lucrării țin de identificarea unui element esențial ce va asigura interferența, în procesul de percepere a operei, a două lumi: lumea hiperbolizată a eroilor din foaia grafică și lumea reală a privitorului.

Totodată, alături de mesajele transmise, artistul caricaturist intenționează să atribuie lucrării grafice satirice și un suflu moralizator, care în fond, acordă „victimelor sale” șansa de a-și „corecta defectele, pasiunile, viciile, contradicțiile și absurditățile” [5].

Pornind de la faptul că „(...) arma satirei este râsul”, iar „(...) forța satirei și influența acesteia depinde înainte de toate de capacitatea pictorului-satiric de a sesiza și a selecta ridicolul din lumea înconjurătoare, de al sili pe cititor sau spectator să simtă, și să înțeleagă gluma, în consecință disprețuind ceea ce merită a fi disprețuit” [15], forma obiectuală în grafica satirică este expusă unor modificări esențiale ce diferă de forma tangibilului. Adesea aceasta este simplificată și atinge conotații grotești, iar sintaxele narrative reprezintă colizii ce trezesc zâmbetul și râsul purificator. În acest context, mijloacele de expresie grafică, în calitate de purtători ai informației sunt chemate să „(...) trezească anumite procese ale gândirii bazate pe chipuri și imagini”, iar desenul este anume acel mijloc, prin intermediul căruia „*gândirea grafică*” se transmite în formă de „*enunț grafic*” [13].

Deoarece o lucrare grafică satirică „rezultă din reducerea a tot ce este inutil la o singură propoziție, frază, idee” ca esență a unei situații, mesajul acesta poate fi sesizat ca un *mesaj vizual scurt* – „*simbolic*”, „*lingvistic*” (partea scrisă a mesajului), „*emblematic*” (parte integrantă a lucrării) și „*mixt*” [8].

Mesajul lingvistic al lucrării grafice satirice constituie „partea scrisă a lucrării sub formă de legendă” prezența căruia facilitează citirea operei de artă. La rândul său, legenda „poate fi constituită dintr-un proverb, o maximă, un nume, un cuvânt compus, o formulă, un vers continuu, un citat popular, un dialog, un titlu” sau de ce nu și „un text”. În consecință, se recunosc la scara întregului palmares al operelor grafice satirice două cazuri de prezentare a lucrărilor: primul – atunci când „este suficient doar desenul” și al doilea – când „legenda este un element indispensabil” [8].

În urma examinării lucrărilor grafice satirice prezentate în revista de satiră și umor din RSS Moldovenească „Chipăruș” se poate conchide că o parte însemnată a acestora prezintă imagini realizate printr-o formulă unică în care se combină imaginea cu legenda. Legenda de cele mai multe ori este prezentă sau sub formă de dialog sau de formula lingvistică „*fără cuvinte*”. Uneori legenda este valorificată sub formă de text și aceasta se manifestă sub o indisolubilă explicație a acțiunilor sau fenomenelor ce se desfășoară în câmpul imaginii.

Mesajul simbolic al lucrării grafice satirice este fixat artistic în imagine prin intermediul semnelor, personajelor, subiectului și se manifestă ca rezultat al „schematizării unor tipuri de caractere valorizate fie datorită atitudinii de a fi ușor recunoscute fie datorită raportului personaj – temă abordată” [8].

În afara funcției estetice, determinată de apartenența sa la artele vizuale, grafica satirică admite o diversitate de funcții socio-culturale. Printre acestea menționăm:

1. *A informa*. Înainte de toate, artistul caricaturist optează să informeze prin intermediul lucrării sale publicul, or: „caricatura este un mesaj transmis printr-o figură narativă” [8].

2. *A distra prin umor*. Pe lângă faptul că lucrarea grafică satirică informează, „caricaturistul poate să-și dorească să distreze privitorul/cititorul” [8]. „În scopul evitării subiectelor politice, artistul caricaturist se limitează doar la umorul bazat pe viața cotidiană, fără a-și exprima opinia reală față de subiectul tratat” [6]. Această funcție este specifică „revistelor satirice ce consacră un spațiu larg lucrărilor grafice satirice” [8]. Spre

exemplu, revista satirică „Chipăruș” din RSS Moldovenească, având o periodicitate de apariție de două ori pe lună, își dedica majoritatea rubricilor lucrărilor grafice satirice realizate de către artiști atât din republică cât și din afara acesteia, precum a celor din: Rusia, Ucraina, Estonia, Tadjikistan, România.

3. *A educa.* Prin intermediul cunoștințelor sale, artistul caricaturist tinde spre a educa privitorul/cititorul, îndemnându-l să pătrundă în profunzime, în spatele imaginii. În egală măsură artistul caricaturist poate avea un rol considerabil în educarea școlărilor, adolescenților și chiar a adulților. Deci funcția dată poate fi atribuită terminilor de educație politico-socială sau educație civică [8].

4. *A comenta actualitatea.* Scopul artistului caricaturist este de a dezvălui, a arăta adesea într-o manieră ironică peripețiile vieții politice sau contradicțiile ce au loc în societate [6]. În contextul graficii satirice din R. Moldova menționăm caricaturile lui Alex Dimitrov în care plasticianul abordează teme precum, politica, corupția, liderismul femeilor, (cazul imaginilor prezentate de către artist în paginile ziarului Timpul, suplimentul „Satiricon” al revistei „Atelier”) ș.a.

5. *A face polemică sau propagandă.* Artistul caricaturist ține parte unei cauze sau ideologii atacând astfel violent adversarii [6].

6. *A demistifica.* Această funcție constă în distrugerea miturilor și/sau prestigiului unor personaje [8].

7. *A contesta.* De cele mai multe ori, în spatele demistificării, caricaturistul ascunde funcția de contestare. Contestarea presupune abordarea unui subiect mai mult sau mai puțin grav [8].

8. *A face publicitate.* Uneori funcția de publicitate poate fi evocată de lucrările grafice satirice, astfel desenul are mai întâi de toate scopul de a atrage atenția privitorului/cititorului asupra unui produs în particular, datorită unei situații deosebite [8].

În realitate funcțiile graficii satirice nu acționează în forma lor pură, izolat, ci constituie un „sistem ce presupune congruențe pe multiple planuri” [4] ce stimulează decisiv procesul de dezvoltare a categoriilor și tehnicilor specifice acestui gen al artei vizuale, cu consecințe conceptual-estetice. În acest context, admitând diversitatea funcțiilor, se precizează că ele „nu se pot înfăptui în afara acordului de senzorialitate, afectivitate și inteligență” [8], acord ce contribuie la zămisirea unei lucrări grafice satirice de calitate.

Pe acest circuit sunt sesizate și accentuate următoarele categorii de lucrări grafice satirice interpușe în calea cunoașterii artei grafice: „caustice (satirice), cinice, tăioase, picante, sarcastice” [5], „grotești, comice, de portret” [7], dar „niciodată inocente” [5].

Temele ce pot fi abordate în contextul oricărei categorii a graficii satirice, ca emananță a spiritului creator al artistului caricaturist, prezintă cu similitudini și diferențieri: agitația cotidiană, problemele societății („prețurile, șomajul, mizeria” [8]), relațiile politice, culturale, economice între oameni, trăsăturile morale și fizice ale oamenilor.

Diversele teme folosite în actul comunicării multitudinii de fațete ale vieții sunt puse în valoare prin tot atâtea „procedee și figuri de stil” [8] sau în conformitate cu unele surse de orientare mai mult aplicativă numite „tehnic” [6], astfel precizându-se principalele:

1. *Exagerarea trăsăturilor fizice.* Caricatura se bazează pe o credință foarte veche care spune că trăsăturile fizice reflectă sufletul unei persoane. Dacă această credință dispăre, tendința de a exagera sau deforma înfățișarea reprezentată în desenele grafice satirice.

2. *Alegoria.* Această figură de stil și tehnică de reprezentare plastică constă în „reprezentarea în formă umană a unei idei, unei valori sau a unei instituții”.

3. *Zoomorfia.* Presupune redarea unei ființe umane sub formă de animal, tehnică de multe ori eficientă prin puterea sa de evocare.

4. *Anacronismul.* Pentru bățjocirea comportamentului unei persoane, artistul caricaturist poate, în egală măsură, să-l reprezinte îmbrăcat conform modei specifice unor alte epocii.

Henri Avelot menționa că „calitățile de care trebuie să de-a dovadă artistul caricaturist sunt: darul de a observa, spiritul critic, imaginația, improvizația, inspirația, inteligența ascuțită, simțul ridicolului și verva comică”; calități care se află într-un raport de complementaritate și sunt stimulatoare pentru actul de creație [5].

De menționat, că gradul de dificultate al lucrării grafice satirice, depinzând în egală măsură de talentul artistului caricaturist, se încadrează în coordonatele a trei elemente fundamentale:

- numărul de „coduri” utilizate și claritatea lor;
- complexitatea atitudinilor, expresiilor faciale și fragmentele de text ce elucidează (...) nuanțele;
- natura faptelor la care se referă (actualitatea evidentă) [9].

Lucrările grafice satirice, realizate cu o mare iscusință de către pictorii caricaturiști, au menirea să trezească anumite sentimente cititorului/privitorului din primele secunde de când acesta ia cunoștință cu lucrarea, astfel încât să fie perceput corect mesajul transmis. La această etapă se va atrage atenția la două momente majore ce întrunesc pe de o parte etapele de concepere artistică și ideatică proprii pictorului

caricaturist și de pe alta, calitățile de care trebuie să dispună cititorul/privitorul. Cât privește activitatea de creație a artistului, menționăm faptul, că acesta, în perspectiva zămislirii unei lucrări grafice satirice de valoare, trebuie să exploreze eficient următoarele două etape esențiale:

1. Să gândească din ce elemente va fi compusă viitoarea lucrare grafică satirică: oameni, peisaje, obiecte etc.
2. Având schița inițială, în procesul de modelare și finalizare a lucrării vor fi eliminate toate (...) elementele compoziționale de prisos și se vor evidenția cele mai expresive, în același timp se va găsi o abordare a temei cât mai pe înțelesul publicului [14].

În contextul abordat, un rol important la etapa de percepere a mesajului generat de către o lucrare grafică-satirică îl deține și cititorul/privitorul, prin urmare acesta „trebuie să dețină două calități: *o cultură generală* (identifică ușor simbolurile) și *o cultură factuală* (cunoaște actualitatea, înțelege subiectul abordat)” [9].

Fiind respectate, dar și aduse față în față – pe de o parte măiestria pictorului-caricaturist și pe de alta cultura cititorului/privitorului, aceste două prevederi, grație atât manierei plastice de simplificare și generalizare a formei obiectului, cât și universului conceptual-ideatic, estetic și cognitiv, vor contribui cu certitudine, ca lucrările grafice-satirice, să-și atingă obiectivele sale informaționale, educaționale, distractive și de comentare a actualității.

„Zoomorfie”

Igor Vieru, Revista
Chipăruș, nr. 2, ianuarie
1962

„Exagerarea trăsăturilor
fizice”

Zigfrid Polingher,
Revista Chipăruș,
nr. 19, octombrie 1961

„Alegorie”

Ion Mîțu, Pictorii contra
corupției, Transparency
International Moldova,
2002

„Anacronism”

Alex Dimitrov, Pictorii
contra corupției,
Transparency
International Moldova,
2002

Bibliografie

1. Arta caricaturii cu zâmbetul în colțul gurii. http://www.mnam.md/index.php?option=com_content&view=article&id=41%3Acaricatura&catid=8%3Aarhiva&Itemid=27&lang=en (vizitat 27.02.2018)
2. Bogdănaș Silvia. A. Dimitrov: „Prin lucrările mele, îndemn lumea să gândească”. În: *Timpul*, 2004, 23 iulie, nr. 29 (137), p. 18.
3. Budeanu Gheorghe. Caricatura este o formă civilizată de protest. În: *Noi*, decembrie 2013, nr. 12, p. 14-15.
4. Cruceru Dan. Funcția socială a artei. București: Meridiane, 1981, p. 79-81.
5. Karadimos Dimitri. *L'art du comique*. Paris, France: Publibook, 2009, p. 355-357, <https://books.google.md/books> (vizitat 26.02.2019)
6. La caricature de presse. Citată de: lycee-marc-bloch.spip.ac-rouen.fr/.../La_caricature.doc (vizitat 26.01.2019)
7. Sherry James. Four modes of caricature: reflections upon a genre. <http://www.jim-sherry.com/caricature.pdf> (vizitat 26.01.2019)
8. Thivillon Severine. *La caricature dans les médias*. Institut d'Etudes Politiques de Lyon, 2003, p. 7-8, 19-25, 30-32. http://doc.sciencespolyon.fr/Ressources/Documents/Etudiants/Memoires/Cyberdocs/MFE2003/thivillon_s/pdf/thivillon_s.pdf (vizitat 25.02.2015)
9. Trisson-Chieux Martin. *Eisenhower avec... Les caricatures et dessins de presse*. Academie de Grenoble, mai 2013. http://www.ac-grenoble.fr/disciplines/hg/file/enseigner_avec/fiche_enseigner_avec_caricature_Trisson_2013.pdf (vizitat 27.01.2019)
10. <http://ro.wikipedia.org/wiki/Caricatură> (vizitat 25.12.2018)
11. <http://dexonline.ro/definitie/caricatura> (vizitat 25.12.2018)
12. <http://dexonline.ro/definitie/umor> (vizitat 25.12.2018)
13. Боумен Уильям Дж. Графическое представление информации. Москва: МИР, 1971, с. 10-11.
14. Ефимов Борис. Школьникам о карикатуре и карикатуристах. Москва: Просвещение, 1976, с. 8-15.
15. Ефимов Борис. Основы понимания карикатуры. Москва: Издательство Академии Художеств СССР, 1961, с. 6.